

بررسی نقش کسب روزی حلال در پیشگیری از انحطاط خانواده با رویکرد تحلیلی به گزاره‌های قرآنی و روایی*

مرتضی عمارلو (نویسنده مسئول)**

سید صادق حیدری***

محسن پیش‌آهنگ****

چکیده

نهاد «خانواده» به عنوان قدرتمندترین کانون و مؤثرترین مرکز سازماندهی جامعه به شمار می‌رود و در رابطه‌ای آشکار، دوام و قوام یک جامعه به استحکام بنیان آن بستگی دارد. از سوی دیگر، استحکام نهاد خانواده خود متأثر از عوامل مختلفی است. این پژوهش با محوریت پاسخ‌دهی به این پرسش که کسب روزی حلال چه تأثیری بر استحکام بنیان خانواده دارد، به روش اسنادی و با مراجعه به آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم‌السلام تدوین شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد به دست آوردن روزی حلال یکی از سفارش‌های مهم در گزاره‌های قرآنی و روایات پیشوایان دین است. به استناد یافته‌های پژوهش، چنانچه مخاطبین معارف الهی، توصیه‌های معرفتی ارائه شده توسط پیشوایان دین را در عمل به کار گرفته و عملیاتی نمایند، در پرتو رعایت موازین کسب روزی حلال، نهاد خانواده به مؤلفه‌های ارزشمندی همچون ازدیاد عفت، شرافت، اعتدال، قناعت، صبر و... آراسته می‌شود که نقش اساسی در استحکام و پیشگیری از انحطاط آن دارند.

کلید واژه‌ها: خانواده، روزی حلال، انحطاط، آیات و روایات.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۲/۰۵ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۸/۰۵/۱۵.

** دانشجوی دکتری دانشگاه آزاد اسلامی مازندران / mesbahsayed@yahoo.com

*** دانش پژوه دکتری قرآن و علوم (گرایش قرآن و علوم تربیتی) جامعه المصطفی العالمیه /

heidarysadegh@gmail.com

**** دانشجوی دکتری دانشگاه ادیان و مذاهب قم و عضو هیئت علمی مرکز ملی تحقیقات حلال جمهوری

اسلامی ایران / mpf313@yahoo.com

مقدمه

خانواده یک نهاد اساسی و محوری در جامعه است که نقش بسزایی در قوام، پویایی و ادامه حیات آن دارد. دین اسلام در کنار توصیه به تشکیل خانواده، برای استحکام و استمرار آن نیز دستورات متعددی را ارائه داده است و بر پیشگیری از انحطاط آن تأکید بسیاری دارد.

توصیه مردم به کار و تلاش برای امرار معاش و گذران زندگی که ارتباط تنگاتنگی با قوام کانون خانواده دارد، نشان از دوراندیشی فرهنگ اسلام به عوامل استحکام خانواده دارد و در راستای تصحیح اندیشه مسلمانان و ترغیب به کار، فعالیت برای تأمین معاش خانواده را همانند جهاد در راه خدا قلمداد می‌کند. (صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۳، ج ۱: ۴۳۴) از طرف دیگر نیز در راستای همین فرهنگ‌سازی، پرخوابی، کم‌کاری و بیکاری در تعلیمات اسلام به شدت محکوم شده است، تا نقش فعالیت‌های اقتصادی در حرکت چرخه زندگی به خوبی و آشکارا، مشخص و مورد تأکید باشد.

مرور روایاتی که در این زمینه از ائمه معصومین علیهم‌السلام رسیده است، نشان از توجه به ابعاد مختلف و اضلاع گوناگون قضیه دارد.

از امام کاظم علیه‌السلام روایت شده است: «ان الله لیبغض العبد الفارغ»، این فرمایش امام علیه‌السلام جایگاه فرد بیکار را در پیشگاه خداوند متعال برای مخاطب ترسیم می‌کند. در کنار این بُعد از قضیه، فرمایشی از رسول مکرم اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم با اشاره به بُعد اجتماعی قضیه، کسی را که از دسترنج دیگران استفاده کند، دور از رحمت خدا نامیده است. (حرانی، ۱۳۸۲: ۶۵)

درباره نهاد خانواده، این نکته حائز اهمیت است که خانواده کوچک‌ترین واحد اجتماعی است و اساس و زیرساخت واحدهای بزرگتر به شمار می‌رود. بنابراین میزان موفقیت و سهمی که افراد برای ایفای نقش در واحدهای بزرگ اجتماعی ایفا می‌کنند بستگی تام به نحوه رشد و تربیت و شکوفایی استعدادها و آن‌ها در کانون مقدس خانواده دارد؛ از سویی کسب روزی حلال بنا بر آنچه در معارف دینی آمده است، از مؤلفه‌های تأثیرگذار در تربیت و شکوفایی استعدادها و افراد است.

۱. قال رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم: الكاد لعیاله کالمجاهد فی سبیل الله... (صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۳، ج ۱: ۴۳۴)

در حقیقت، دین اسلام بنا بر فرمایش پیامبر اسلام ﷺ که فرموده‌اند: «ما بنی فی الاسلام احب الی الله من التزویج؛ در اسلام هیچ بنایی نزد خدا محبوب‌تر از بنیان ازدواج نیست (حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۲۰: ۱۴)، از سویی جایگاه بسیار رفیعی برای بنیان خانواده قائل است و از سوی دیگر به مؤلفه‌های استحکام آن توجه دارد، که یکی از این مؤلفه‌ها، به دست آوردن کسب حلال است.

با توجه به وجود عواملی که نقش مخرب را برای نهاد خانواده ایفا می‌کنند، شناخت عوامل پیشگیری کننده از آن نیز بسیار مهم است. این شناخت به ویژه با تحلیل آیات و روایاتی که درباره موضوع آمده است، اهمیت اساسی دارد.

۱. پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد، تحقیقات مختلفی در گستره موضوع «روزی حلال» انجام شده است.

برخی از این تحقیقات به صورت عمومی و در کتاب‌های اخلاقی، درج شده‌اند که نمی‌توان گفت با رویکرد تخصصی به موضوع ورود داشته‌اند، بلکه به مناسبت و در ضمن مباحث گسترده اخلاقی به موضوع کسب روزی حلال نیم‌نگاهی داشته‌اند.

جدای از این طیف نوشتاری، مرور مقالات نگارش یافته در موضوع تحقیق، پژوهشگر را به تعدادی مقاله می‌رساند که بعضاً به صورت مختصر موضوع را دنبال کرده‌اند. مقاله «کسب روزی حلال» نوشته محیطی اردکانی (۱۳۹۷) از این قبیل مقالات به شمار می‌رود. در این مقاله، نویسنده با اتکای به منابع حدیثی به جایگاه کسب روزی حلال در اندیشه اسلامی پرداخته است.

مقاله «بهره شیعیان هدایتگر و تلاشگر از روزی حلال» نوشته محمد تقی مصباح (۱۳۹۷) به بررسی صفات و نشانه‌های پرهیزگاران و شیعیان واقعی در فرمایش امیرمؤمنان علیه السلام در خطبه همام پرداخته است. در مهم‌ترین براین پژوهش، نویسنده آورده است: شیعیان افزون بر بندگی و عبادت به وظایف اجتماعی خویش نیز می‌پردازند و برای ادامه حیات خویش در پی کسب روزی حلال هستند، اما هرگز دلبسته به دنیا و حریص به مال دنیا نیستند. به حقوق دیگران تجاوز نمی‌کنند و بیت‌المال را پایمال نمی‌کنند. این کار و تلاش بستر ساز تکامل آنان است.

یکی از نزدیک‌ترین پژوهش‌ها به عنوان این تحقیق، مقاله «نقش رزق حلال در استحکام نهاد خانواده در سیره و سخن امام رضا (علیه السلام)» است که به قلم مرتضی رحیمی (۱۳۹۲) در نشریه «فرهنگ رضوی» منتشر شده است.

در این مقاله، با استناد به فرمایشات امام رضا (علیه السلام) و سیره عملی ایشان، برای استحکام بنیان خانواده بر کسب روزی حلال تأکید شده است و رفتارهایی همچون صلۀ رحم، رعایت حقوق متقابل، محبت به دیگران و خوشحال نمودن ایشان، پرهیز از حسد، رضایت مندی، قناعت، ساده‌زیستی و پرهیز از تکلف و... را در استحکام بنیان خانواده مهم دانسته است.

تمایز این پژوهش از آثار پیش‌گفته، در این است که می‌کوشد نگاه تحلیلی به گزاره‌های قرآنی و روایی را محور کار قرار داده و گرانیگاه پژوهش را تبیین آیات و روایات مرتبط قرار داده و می‌کوشد نقش به دست‌آوری روزی حلال را در پیشگیری از انحطاط کانون خانواده بررسی کند.

۲. مفهوم‌شناسی

تبیین کلیدواژه‌های پژوهش، به عنوان نخستین گام در تحقیق، ضمن تعیین معنای واژه‌ها، به خواننده کمک می‌کند با جغرافیای پژوهش و مرزبندی آن نیز آشنا شود. «خانواده»، «حلال» و «رزق» کلید واژه‌هایی هستند که برای تبیین بحث، در ادامه شرح داده و مفهوم‌شناسی می‌شوند.

أ) خانواده

دهخدا ضمن ذکر صورت‌های مختلف تلفظ آن، درباره معنای واژه خانواده می‌نویسد: خانواده. [ن، ن، د، د] (امرکب) خاندان (غیاث اللغات)، (ناظم الاطباء) دودمان، خیل خانه (ناظم الاطباء)، تبار، دوده. (دهخدا، ۱۳۶۱، ذیل واژه) فرهنگ معین نیز تعریفی مشابه با همان سازوکار دارد:

خانواده: (ن یا ن د) (امر) ۱. اهل خانه، اهل البیت؛ ۲. مجموعه افراد دارای پیوند سببی یا نسبی که در زیر یک سقف زندگی می‌کنند؛ ۳. مجموعه خویشاوندان، خاندان؛ ۴. تیره، خاندان. (معین، ۱۳۸۶، ذیل واژه)

تعریف اصطلاحی این واژه، اما به خلاف تعریف لغوی آن میدان اقوال گوناگونی است. در یکی از این تعاریف آمده است:

خانواده، واحدی است از اجتماع و ناشی از پیوند مشروع مرد و زن که فرزندان پدید آمده از این پیوند، آن را تکمیل می‌کنند و در تعریف دیگر آمده است خانواده شامل مجموعه‌ای از افراد است که با هدف و اندیشه به منافع مشترک زیر یک سقف قرار می‌گیرند و سرگرم زندگی می‌شوند (فائمی امیری، ۱۳۹۱: ۷)

در تعریفی دیگر و با در نظر داشت نقش و کارایی افراد در خانواده، آمده است:

خانواده یا خانوار به گروه دو یا چند نفری اطلاق می‌گردد که با هم زندگی می‌کنند، درآمد مشترک برای غذا و دیگر ضروریات زندگی دارند و از طریق خون یا فرزندخواندگی و یا ازدواج، با هم نسبت دارند. در یک خانواده ممکن است یک یا چند خانواده زندگی کنند، تمام خانوارها هم خانواده نیستند (نجاریان، ۱۳۷۵: ۱۹)

آنچه مد نظر این پژوهش از مفهوم خانواده است، همانی است که در تعریف اول و بخش اول تعریف دوم آمده است.

ب) رزق

برای این واژه در لغت‌نامه آمده است:

واژه روزی، به معنای رزقی است که خداوند متعال برای همه افراد زمین عطا کرده است و همین طور به معنای خوراک روزانه آمده است. (دهخدا، ۱۳۶۱، ذیل واژه)

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، در تبیین واژه «رزق» آورده است:

کلمه «رزق» که معادل فارسی آن روزی است، یعنی هر چیزی که موجودی دیگر را در بقای حیات و زندگی‌اش کمک نماید و در صورتی که آن رزق ضمیمه آن موجود و یا به هر صورتی ملحق به آن شود، حیاتش ادامه می‌یابد؛ مانند غذایی که زندگی بشر و بقای او به وسیله آن ادامه پیدا می‌کند، به این

صورت که غذا داخل بدن انسان شده و جزو بدن او می‌شود. همچنین مانند همسر که در ارضای غریزه جنسی آدمی او را کمک نموده و مایه‌ی ادامه نسل او می‌گردد. این‌گونه است هر چیزی که دخالتی در بقای موجودی داشته باشد، رزق آن موجود شمرده می‌شود. (طباطبایی، ۱۳۷۳، ج ۱: ۳۷۶)

ج) حلال

حلال از ریشه «حلل» است که در موارد مختلف و کاربردهای گوناگون، قرآن نیز به آن اشاره کرده است. مثلاً در سوره مبارکه «طه» حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَام هنگامی که برای دعوت فرعون می‌رود، از خداوند چنین درخواست کرده است: «... واحلل عقده من لساني؛ گره از زبان من باز کن». (طه: ۲۷) چنان که در ترجمه آمده است و آرای لغویون هم نشان می‌دهد، معنای اصلی این واژه، گشودن و بازشدن گره است.

لذا نویسنده قاموس القرآن در معنای آن می‌نویسد: «حلال آن است که از ممنوعیت باز شده است.» (قرشی، ۱۴۲۲ق، ج ۲: ۱۶۶) حمیری در تعریف موجر آن آورده است: «حلال ای غیر محرم.» (حمیری، ۱۴۲۰ق، ج ۳: ۱۲۵۵)

ابن اثیر نیز آن را به نقیضش تعریف کرده است و می‌نویسد: «الحلال ضد الحرام.» (ابن اثیر، [بی‌تا]، ج ۱: ۴۲۸)

در تعریف اصطلاحی واژه «حلال» با استناد به روایتی از رسول مکرّم اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آورده شده است: آن چیزی است که خداوند در قرآن حلال کرده است (الحلال ما احلّ الله فی کتابه) و چیزی است که ممنوعیتی در آن نباشد. (اکبری، ۱۳۸۹: ۱۵)

در مورد کسب حلال، فیض کاشانی می‌نویسد:

از احمد بن محمد بن ابی نصر نقل شده است که به ابوالحسن - امام هفتم عَلَيْهِ السَّلَام - عرض کردم: فدایت شوم! از خدا بخواهید که روزی حلال نصیبم کند. فرمود: آیا می‌دانی که حلال چیست؟ عرض کردم: فدایت شوم؛ اما آنچه نزد ماست، همین کسب پاک و پاکیزه است. فرمود: علی بن الحسین عَلَيْهِ السَّلَام [می‌فرمود: حلال، قوتِ برگزیدگان است، بلکه تو بگو: خداوندا! از روزی گسترده‌ات درخواست دارم.] (فیض کاشانی، ۱۳۹۲، ج ۳: ۲۳۷)

میبیدی نیز در کشف الاسرار آورده است:

در پاسخ سؤال از حلال، یکی از بزرگان طریقت گفت: غذای پاک آن است که در حال اکتساب، یاد کرد و یادداشت حق در آن فرو نگذارد و فراموش نکند و شکر ولی نعمت به حکم فرمان در آن به جای آرد. چنان که خدای تعالی گفت: «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ» (بقره: ۱۷۲) و حقیقت شکر آن است که تا قوت نعمت در باطن می‌یابد، خود را بر طاعتِ ولی نعمت به ظاهر می‌دارد. (میبیدی، ۱۳۶۳، ج: ۱، ۴۶۰)

۳. اهمیت و جایگاه کسب روزی حلال در معارف دینی

أ) تبیین و تحلیل گزاره‌های قرآنی

در آیاتی چند از قرآن کریم به صورت مستقیم یا تلویحی به ضرورت توجه به مسیر کسب روزی و کیفیت آن اشاره شده است تا آنجایی که مؤمنان را کسانی معرفی می‌کند که هر نوع طعامی را نمی‌خورند، به دنبال هر کسب حرامی نمی‌روند، نوع طعام و مقدار آن برایشان مطرح نیست، بلکه پاک و حلال بودن آنچه بر سر سفره خانواده قرار می‌دهند، مهم است.

خداوند در قرآن به داستان اصحاب کهف اشاره می‌کند که وقتی از خواب چندین ساله بیدار می‌شوند، احساس گرسنگی کردند و از بین خود یک نفر را به سوی بازار فرستادند تا غذا تهیه کند، یکی از بین آن‌ها گفت: بین کدام یک از آن‌ها غذای پاکیزه‌تر دارد و از او غذا تهیه کن؛ «فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ» (کهف: ۱۹)

از آنجا که هدف آیات قرآن کریم، هدایت جامعه بشری است، این هدف در داستان‌های آن نیز دنبال شده است و چون خداوند متعال، حکیم است، به تأکیدات و نکاتی که در آیه به آن اشاره شده است، باید دقت بیشتری نمود تا هدف هدایتی آیه را بیشتر دریافت نمود.

یکی از نکات حائز اهمیت در این آیه توجه دادن و تأکید بر تهیه غذای پاک (حلال) است. همچنین خداوند در قرآن می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ اعْمَلُوا صَالِحًا...؛ ای پیامبران! از غذاهای پاکیزه بخورید و عمل صالح انجام دهید» (مؤمنون: ۵۵)

خطاب «یا ایها الرسل» در ابتدای آیه، خطابی از خداوند به عموم پیامبران است و بیانگر این است که کسب روزی حلال اختصاص به اسلام و مسلمانان ندارد و در این آیه، خداوند به تمام پیامبران امر می‌کند و اینکه کسب روزی حلال برای خانواده به عنوان یک اصل برای موحدین بوده است و همچنین به تأثیر وضعی کسب حلال در خانواده اشاره می‌کند؛ به اینکه از طبیات بخورند و گویا مراد از خوردن از طعام‌های پاکیزه و ارتزاق و تصرف در آن باشد، حال چه به خوردن باشد و یا به هر تصرف دیگر و استعمال کلمه (خوردن) به هر صورت از تصرفات اطلاق می‌شود. (طباطبایی، ۱۳۷۳، ج ۱۵: ۴۷)

نکته دیگر در این آیه این است که مقدمه عمل صالح، غذای حلال و پاکیزه است و همچنین توفیق انجام عمل صالح، روزی حلال است که خداوند به آن در این آیه اشاره می‌کند و تحریکی است به اینکه ملازمه تقوی، کسب روزی حلال است.

از دیگر آیات قرآن در این باره، آیه ۱۶۸ سوره مبارکه بقره است: «كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ؛ ای مردم! از آنچه در زمین، حلال و پاکیزه است بخورید و از گام‌های [وسوسه‌انگیز] شیطان پیروی نکنید، به راستی او دشمن آشکار شما است.» (بقره: ۱۶۸)

خداوند در این آیه ضمن ارشاد به اینکه خوردنی‌های انسان باید چه ویژگی‌هایی داشته باشد، می‌فرماید: از آنچه در زمین، حلال و پاکیزه است بخورید، و در خط شیطان گام نگذارید، بهره‌گیری از محرّمات و چیزهای پلید و ناپاک، پیروی کردن از شیطان است. نیازهای طبیعی بشر، گاهی زمینه‌ای برای انحراف و تسلط شیطان بر انسان است. باید ضمن تأمین نیاز، به لغزش‌های آن نیز توجه داشت که موجب سستی نهاد مقدس خانواده می‌شود. تعبیر «خُطُوَاتِ» بیانگر این است که شیطان برای انحراف مردم، از راه‌های گوناگونی وارد می‌شود که وسوسه نمودن مردم به استفاده از حرام‌ها و بازداشتن آنان از نعمت‌های حلال، نشانی از دشمنی آشکار شیطان با انسان است.

همچنین خداوند می‌فرماید: «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَ لَا تَطْعَمُوا فِيهِ» (طه: ۸۱) اینکه از چیزهای پاکیزه‌ای که روزی شما کرده‌ایم بخورید، ولی در آن طغیان نکنید که قهر و

غضب من بر شما وارد خواهد شد و هر کس که قهر من او را بگیرد، قطعاً سقوط کرده است.

در آیه دیگر خداوند تقوا را ملازمه خوردن طیبات می‌داند: «وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ؛ هر چیز حلال و پاکیزه که خدا روزی شما کرده از آن بخورید، و بهره‌یزید از (مخالفت) آن خدایی که به او گرویده‌اید».(مائده: ۸۸)

آنچه در این آیات به وضوح مشاهده می‌شود، وجود ملاک‌ها و معیارهایی است که انسان‌ها باید در رفع نیازهای جسمانی خود باید آن را رعایت کنند؛ حلال و طیب بودن در این میان شاخص اساسی کیفیت به شمار می‌روند.

ب) تبیین و تحلیل روایات

در منابع حدیثی، گزاره‌های بسیاری وجود دارد که سعی در تصحیح اندیشه انسان نسبت به حقایق پیرامون وی دارند.

یکی از این حقایق، پاسخگو بودن انسان نسبت به اعمال وی از جمله در چگونگی کسب روزی است.

در حدیثی از رسول خدا ﷺ آمده است:

لَا تَزُولُ قَدَمًا قَدَمًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ أَرْبَعٍ عَنْ عُمَرِهِ فِيمَا أَفْأَاهُ وَشَبَابِهِ فِيمَا أَبْلَاهُ وَ عَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ كَسَبَهُ وَ فِيمَا أَنْفَقَهُ وَ عَنْ حَبْنِ أَهْلِ الْبَيْتِ [ع].

هیچ بنده‌ای در روز قیامت قدم از قدم بر نمی‌دارد تا درباره چهار چیز مورد بازجویی قرار گیرد؛ نخست از عمرش که در چه راه آن را سپری کرده است، دوم جوانی‌اش را چگونه و در چه راهی تمام کرده است، سوم از ثروتش که از کجا به دست آورده و در چه راهی آن را مصرف کرده است، چهارم از محبت ما اهل بیت [ع]. (مجلسی، ۱۴۴۰ ق، ج ۷: ۲۵۸)

در فرمایشی دیگر از رسول مکرم اسلام ﷺ آمده است عبادت هفتاد جزء دارد که از همه برتر، به دنبال روزی حلال بودن است. (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۵: ۷۸)

امیرالمؤمنین علیه السلام نیز یکی از صفات متقین را به دنبال کسب روزی حلال بودن نام می‌برد؛ «طلباً فی حلال».

این تعبیر نشان می‌دهد که پرهیزگاران افراد گوشه‌گیر و بیگانه از فعالیت‌های اجتماعی نیستند، بلکه تلاش و کوشش برای معاش و پیشرفت جامعه اسلامی جزو برنامه‌های اصلی آنهاست، و از این طریق دنبال تحکیم بنیان‌های مالی خانواده هستند، منتها پیوسته دنبال حلال اند و از حرام و اموال شبهه‌ناک گریزانند.

دستور اسلام این است که انسان مسلمان به مال یا غذای شبهه‌ناک نزدیک نشود، چرا که نزدیک شدن به پرتگاه معصیت و حرام، احتمال پرت شدن را افزایش می‌دهد و این تعبیر رسول خدا ﷺ است که می‌فرماید: «مَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ، وَقَعَ فِي الْحَرَامِ كَالرَّاعِي حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَقَعَ فِيهِ أَلَّا إِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ تَعَالَى مَحَارِمُهُ؛ هر که در چیزهای شبهه‌ناک افتد، [ناخواسته] در حرام خواهد افتاد، همانند چوپانی که در اطراف قُرُق، گوسفند بچراند [که هر آینه] بیم می‌رود که در قرق افتد. بدانید که هر پادشاهی قرقی دارد و قرق خداوند در زمین محرمات اوست». (نوری طبرسی، ۱۳۸۲، ج ۱۷: ۳۲۳)

۴. شرایط کسب حلال

یکی از ملزومات جامعه بشری آن است که انسان‌ها ناگزیر از زندگی دسته‌جمعی هستند و برای بقاء و استمرار آن، نیازمند یک سری امکانات زیستی می‌باشند و برای کسب این امکانات به ناچار باید در یک تعامل و ارتباط فکری و معنوی با دیگر انسان‌ها قرار گیرند تا بتوانند احتیاجات روزمره خود را تأمین کنند.

با توجه به تأکیدات فراوانی که خداوند در قرآن و روایات متعددی که از ائمه علیهم‌السلام نقل شده است، در می‌یابیم که برطرف کردن نیازهای انسان باید از راه حلال و پاکیزه انجام گیرد و گرنه به هدفی که خداوند متعال برای انسان ترسیم کرده و سعادت انسان را در پیمودن آن قرار داده است، دست پیدا نخواهیم کرد.

شناخت با احکام دین درباره موازین شغلی که انسان انتخاب می‌کند و معیارهای حلال و حرام کسب درآمد، یکی از ابتدایی‌ترین اصول است.

أ) شناخت احکام

امام علی علیه‌السلام در این باره فرموده‌اند: «معاشر الناس! الفقهه ثم المتجر و الله للربا فی هذه الأمة آخفی من دبیب النمل علی الصفا؛ ای مردم! ابتدا فقه و احکام دینی (را فرا گیرید) و

سپس تجارت کنید، به خدا قسم ربا در میان این امت، پنهان تر از حرکت آرام مورچه بر روی سنگ صاف است.» (مجلسی، ۱۴۴۰، ج ۱۰۳: ۱۱۷)

امام صادق علیه السلام در بیان راهکار مناسب برای کسب روزی حلال می‌فرماید: کسی که می‌خواهد تجارت کند، باید شناختی در دینش داشته باشد تا حلال را از حرام باز شناسد و کسی که شناخت دینی ندارد و به احکام تجارت ناآشناست ولی تجارت می‌کند، خود را در شبهات افکنده است. (حر عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲: ۲۸۳)

ب) شناخت راهکارهای معاملات

با توجه به روایاتی که بیان شد، ائمه معصومین علیهم السلام، راهکار مناسب برای کسب روزی حلال را ابتدا شناخت دین و مسائل دینی و بعد از آن آشنا شدن با مسائل خرید و فروش بیان می‌کنند و به صراحت اعلام می‌دارند که شخصی که به این‌ها عمل نکند، خود را در شبهات و حرام گرفتار خواهد کرد. امام علی علیه السلام در روایتی می‌فرماید: در بازار ننشیند مگر کسی که مسائل خرید و فروش را بداند و هر که با نادانی تجارت کند، در ربا خوردن فرو می‌رود. (مجلسی، [بی تا]: ۳۷۹)

ج) خدامحوری

وقتی کسی می‌خواهد معامله انجام دهد باید خود را در منظر خدا ببیند و سعی کند حدود شرعی را در کسب روزی حلال رعایت نماید، زیرا عالم محضر خداوند است و اوست که سمیع و بصیر است؛ خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «الْم يَعْلَمُ بَانَ اللَّهِ يَرِي». و زمانی که کسب با یکی از واجبات الهی تعارض پیدا کرد، واجب الهی را مقدم بشمارد، زیرا که خداوند در سوره جمعه به آن اشاره می‌کند: «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ». (جمعه: ۱۰)

۵. روزی حلال و پیشگیری از انحطاط خانواده

از نگاه معارف دین مبین اسلام، آثار روزی حلال در دو بُعد روح و جسم آدمی تأثیر مثبت دارد. یکی از بارزترین این آثار در بُعد مادی، آثاری است که کسب روزی حلال در پیشگیری از انحطاط کانون خانواده ایفا می‌کند. فرایند تأثیرگذاری کسب روزی حلال از طریق پیدایش اصولی است که در ادامه ذکر می‌شود.

یکم) اصل تدین در خانواده

اگر بنیان خانواده بر اساس دینداری و رعایت اصول شریعت بنا نهاده شود با هر لرزشی از هم نمی‌پاشد و هر چه این پایه تقویت شود، بنیان خانواده محکم‌تر می‌گردد و از انحطاط آن پیشگیری می‌شود.

بررسی روایات نشان می‌دهد یکی از عواملی که باعث تقویت دین در خانواده می‌شود کسب روزی حلال است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: به دنبال روزی حلال رفتن را رها نکن، زیرا این در تقویت دین تو مؤثر است. (علامه مجلسی، ۱۴۲۳ق، ج ۷۱: ۱۲۸ و ۱۳۷) همچنین در جایی دیگر از امام صادق علیه السلام درباره تأثیر کسب روزی حلال نقل شده است که علاوه بر دین به حفظ ایمان هم کمک می‌کند. امام علیه السلام در این باره فرموده‌اند: «لَا تَدَعُ طَلَبَ الرِّزْقِ مِنْ حِلِّهِ فَإِنَّهُ عَوْنٌ لَكَ عَلَى دِينِكَ؛ هیچ‌گاه از تحصیل روزی حلال رو گردان مباش؛ مال حلال، یاور و معین تو در حفظ دین و ایمان تو است. (حر عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲: ۱۰)

علامه جعفری رحمته الله علیه درباره نقش مثبت لقمه حلال و نقش منفی لقمه حرام می‌گوید:

لقمه حلال برای دل انسان، علم و حکمت و عشق و ظرافت ایجاد می‌کند و هنگامی که دیدی حسادت و جهل و غفلت تو روز افزون است بدان که نتیجه همان لقمه‌های حرامی است که خورده‌ای... لقمه حلال عالی‌ترین پدیده‌ای را که برای انسان ممکن است، ایجاد می‌کند. (جعفری، ۱۳۹۴، ج ۱: ۷۱۹)

دوم) اصل شرافت بنیان خانواده

از آنجا که اسلام به انسان و شرافت افراد بشر توجه زیادی دارد، به حفظ آبرو، شخصیت و حیثیت اجتماعی او نیز اهمیت داده است و در این راستا اجازه داده تا شخص برای حفظ آبروی خویش در اجتماع، به مقدار لازم از ثروت خود بهره‌برد و حتی در بسیاری از احادیث، ثروتی که در این راه مصرف شود، به عنوان بهترین مال معرفی شده است. کسب درآمد و روزی حلال برای حفظ آبرو و تأمین خانواده مورد تشویق اسلام است. در حدیثی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله آمده است: «مَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا اسْتَعْفَافًا عَنِ النَّاسِ وَ سَعِيًّا عَلَىٰ أَهْلِهِ وَ تَعَطُّفًا عَلَىٰ جَارِهِ لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ وَجْهُهُ مِثْلُ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ؛ کسی که از پی مال مشروع برود، برای آنکه آبروی خود را از ذلت سؤال مصون نگه دارد و عائله خویش را اداره

کند و به همسایه خود کمک نماید، خداوند را در روز قیامت در حالی ملاقات می‌کند که صورتش مانند ماه تمام می‌درخشد». (شیخ طوسی، ۱۴۱۴ق، ج ۶: ۳۲۴)

سوم) اصل عفاف در خانواده

یکی از اثرات وضعی و ثمرات دنیوی حلال‌خواری که پاداش‌های بی‌شمار اخروی را هم در پی خواهد داشت این است که به انسان توفیق انجام اعمال صالح را می‌دهد. از جمله اعمال صالح که انسان می‌تواند آن را در زندگی، پیشه خود کند عفت و پاک‌دامنی است. در نقطه مقابل نیز خوردن محرّمات باعث ویرانی شخصیت فرد می‌شود و نور معنویت را از فرد و به تبع آن، از خانواده فرد نیز دور می‌کند.

نقض حریم الهی در پی ارتکاب محرّمات، آثار منفی بسیاری به دنبال دارد. امام صادق علیه السلام در مورد علت حرمت خمر بیان می‌فرماید: شخص دائم‌الخمر مانند بت‌پرست است و بدنش دچار ارتعاش می‌شود. شراب خواری، نور (معنویت) او را از بین می‌برد، شخصیت او را ویران می‌سازد و او را بر محارم می‌شوراند تا خون آن‌ها را بریزد، تا آنجا که چون مست شود، ایمن نباشد که با محرم خود نزدیکی کند و زشتی آن را درک نکند. شراب برای نوشنده خود جز بدی نیفزاید. (شیخ طوسی، ۱۴۱۴ق: ۶۶۶)

هر عبادتی از نگاه اسلامی، عمل صالح است و بالاترین عبادت به فرموده

امیرالمؤمنین علیه السلام عفت است که از نتایج حلال‌خواری است. (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۷۹)

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نیز مقام کسی را که مسیر دستیابی دنیا را از طریق صحیح آن می‌رود، مقامی همچون مقام شهدا ذکر می‌فرماید: «مَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلَالًا فِي عَفَافٍ كَانَ فِي دَرَجَةِ الشُّهَدَاءِ؛ کسی که دنیای خود را با عفت نفس و از راه حلال تأمین می‌کند مقام و منزلت شهیدان را خواهد داشت». (فیض کاشانی، ۱۳۹۲، ج ۳: ۲۰۳)

یکی از صفات متقین نیز که امیرالمؤمنین علیه السلام در خطبه ۱۹۳ نهج‌البلاغه به آن اشاره کرده است، ویژگی «عفاف» است، که حضرت در وصف متقین می‌فرماید: «و انفسهم عفیفة؛ متقین نفوسشان عقیف و پاک است».

امیرالمؤمنین علیه السلام در کلمات قصار نهج‌البلاغه در وصف پاداش انسان‌های عقیف می‌فرماید: «پاداش کسانی که در راه خدا جهاد کنند و شهید شوند بیشتر از کسی که قادر بر

گناه و حرام و اعمال ناشایست شود و عفت و پاکدامنی پیشه کند، نیست، نزدیک است که فرد پاکدامن و عقیف، فرشته‌ای از فرشتگان الهی شود.

چهارم) اصل تعهد در خانواده

وفای به عهد و پیمان، که یکی از فرایض و از جمله آداب معاشرت و حسن سلوک با مردم به شمار می‌رود، باید همیشه مورد توجه مؤمنین باشد. در قرآن کریم و روایات اسلامی به این امر، فوق‌العاده اهمیت داده شده است. قرآن یکی از ویژگی‌ها و خصوصیات افراد با ایمان را وفای به عهد می‌داند و می‌فرماید: «وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ رَاعُونَ؛ مؤمنان آن‌ها هستند که امانت‌ها و عهد خود را مراعات می‌کنند.» (مؤمنون: ۸)

و در آیه‌ای دیگر، وفای به عهد را نشانه افراد نیکوکار دانسته و می‌فرماید: «الْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا...؛ نیکوکاران کسانی هستند که به عهد خود (هنگامی که عهد بستند) وفا می‌کنند.» (بقره: ۱۷۷)

رسول گرامی اسلام ﷺ در تأکید بر وفاداری به عهد فرموده است: «من كان يؤمن بالله و اليوم الآخر فليف اذا وعد؛ آن کس که به خدا و روز جزا ایمان دارد، باید به وعده خود وفا کند.» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۳۶۴)

حضرت علی عليه السلام نیز وفاداری به عهد را نشانه دینداری شمرده و می‌فرماید: «انّ الوفاء بالعهد من علامات اهل الدين؛ وفای به عهد از نشانه‌های مردم متدین است.» (مجلسی، ۱۴۴۰ق، ج ۲: ۶۷۵)

در فرمایشی دیگر از رسول خدا ﷺ با مذمت عهدشکنی، مرتکب آن، انسان بی‌دین معرفی شده است: «لا دين لمن لا عهد له.» (همان، ج ۸۴: ۲۵۲)

در کنار توجه اسلام به پایبندی به عهد و وفاداری به آن، کسب روزی حلال نیز موضوع بسیار مهمی در معارف اسلامی است که به آن بسیار توجه شده است، زیرا آنچه را انسان به دست می‌آورد و نیازهای بدنی او از این راه تأمین می‌شود، بر فکر و اندیشه و ایمان و باورهای قلبی او تأثیر مستقیمی به جای می‌گذارد. بنابراین در یک رابطه انکارنشده می‌توان گفت یکی از آثار کسب روزی حلال و استفاده از آن در زندگی، افزایش روحیه وفای به عهد در انسان می‌شود که از بارزترین صفات مؤمنین برشمرده شده است.

از سویی همین وفای به عهد یکی از اصول اساسی تحکیم بنیان خانواده می‌باشد که اگر این اصل رعایت نشود، زمینه فروپاشی خانواده و انحطاط آن رقم خواهد خورد. شریعت الهی تعهد زن و مرد را نسبت به بنیان خانواده لازم و ضروری می‌داند و زمانی این تعهد در خانواده خود را نشان می‌دهد که پایه‌های آن با کسب روزی حلال، محکم شده باشد. بر اساس معارف دینی، لقمه حرام، آفت ایمان است و وقتی که ایمان رفت هر نوع بی‌تعهدی مثل اقسام بی‌عفتی و انحرافات جنسی ممکن است از شخص سر بزند و در پرتو آن، تعهد به اصل بنیان خانواده که همسررداری است نیز از بین می‌رود.

پنجم) اصل اعتدال در خانواده

امام صادق علیه السلام در بیان اهمیت، رعایت اعتدال می‌فرماید: «إِنَّ السَّرْفَ يُورِثُ الْفَقْرَ وَ إِنَّ الْقَصْدَ يُورِثُ الْغِنَى؛ اسراف‌کاری، فقر را به دنبال دارد و رعایت اعتدال، سبب بی‌نیازی می‌شود». (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴: ۵۳)

یکی از معضلاتی که امروزه خانواده‌ها با آن گرفتار هستند، مسئله اسراف است که زمینه فروپاشی برخی از خانواده‌ها را به وجود آورده است. خانواده‌هایی که اصل اعتدال در آن‌ها رعایت نمی‌شود و با معیارهایی ناصحیح زندگی خود را در سرآشویی سقوط و کانون تعارض و درگیری قرار داده‌اند. تجربه نشان داده است که اگر تلاش افراد برای تأمین معاش و نیازهای زندگی بر پایه کسب روزی حلال باشد، استفاده از درآمدها نیز مسیر درستی را پیدا می‌کند و اصل اعتدال در خرج‌کرد نیز در خانواده رعایت می‌شود که یکی از مؤلفه‌های اساسی در حفظ بنیان خانواده و مانعی برای انحطاط آن به شمار می‌رود.

ششم) اصل قناعت در خانواده

انسانی که به دنبال کسب حلال است و چشم به مال حرام و مال دیگران ندارد و به داشته‌های خود قانع است و در مشکلات اقتصادی زندگی، زبان به شکوه و شکایت نمی‌گشاید و در مسیر قناعت در زندگی گام می‌گذارد به نحوی بر استحکام بنیاد خانواده نیز می‌افزاید.

چنین انسان‌هایی اگر فقر نیز سراغ آن‌ها بیاید با زیور مناعت و قناعت از کنار آن به زیبایی می‌گذرند. امیرمؤمنان علی علیه السلام در وصف متقین می‌فرمایند: «و تجملاً فی فاقه»؛ تجمل از باب «تفعل» یعنی به سختی خود را زیبا و جمیل جلوه‌دادن، متقین در حالت فقر

خود را غنی و بی‌نیاز نشان می‌دهند. آن‌ها گرچه فقیرند، ولی اظهار غناء و بی‌نیازی می‌کنند، آن‌ها فقر خود را از مردم پنهان می‌کنند، آن‌ها عفت خود را از دست نداده و دست نیاز به سوی کسی دراز نمی‌کنند، و از دیگری سوال و درخواست نمی‌نمایند. و این همه رفتار متعالی و زیبا نه تنها مانع از انحطاط خانواده می‌شود، بلکه بر گرمی و استحکام آن می‌افزاید.

با درنظرداشت آنچه گفته شد، از آنجایی که خواسته‌ها و نیازهای انسان پایان و نهایی ندارد و از سوی دیگر زندگی مادی، بستر آزمایشی است برای اینکه سنجیده شود کدام یک از انسان‌ها صابر و شکیبا هستند و کدام نیستند (لیلوکم ایکم احسن عملاً)^۱ و از سوی دیگر، انسان در شرایط سخت مسلوب‌الاراده نمی‌شود، بلکه می‌تواند با حسن اختیار خود، راه کمال را طی کند، نباید فراموش کرد که سخت‌بودن شرایط مالی و کم‌بودن حقوق نمی‌تواند مجوزی برای حرام‌خوری و تعدی و تجاوز از حدود الهی بشود.

ولی باید توجه داشت که در موارد بسیاری انسان دچار اشتباه می‌شود و خود را دارای موقعیتی کذایی فرض می‌کند و ممکن است برای حفظ آن اعتبار موهوم، به ولخرجی‌ها و ریخت و پاش‌هایی دست بزند و خود را از حریم قناعت و تقوا خارج نماید. از این‌رو، باید موارد حقیقی و صحیح این موضوع را با دقت شناخت و بعد از آن به مقدار لازم، هزینه نمود.

هفتم) اصل صبر در خانواده

زندگی دنیا از منظر قرآن کریم، بستر و میدان آزمون و امتحان است و افرادی که در برابر سختی‌ها و مصائب و مشکلات زندگی خود، صبر پیشه می‌کنند، سعادت دنیوی و اخروی خود را تضمین کرده‌اند. معیار پیروزی در میدان مشکلات و ناکامی‌ها، پیروی از تکالیف و فرامین الهی است. اگر انسان خواسته‌های خداوند را بر خواسته‌های نامشروع خود ترجیح دهد از آن امتحان سرفراز بیرون آمده است. بنابراین انسانی که به دنبال سعادت و نیک‌بختی دنیوی و اخروی خود است، شایسته نیست برای دستیابی به رفاه بیشتر از راه نامشروع (سرقت، رشوه، ربا و...) وارد شده و برای کامجویی زودگذر، عذاب و رنج ابدی و دشواری را تحمل کند.

۱. ملک: ۲.

لذا انسانی که بر اساس آموزه‌های دینی از پیامبر خویش آموخته است که «ان الصبر نصف الايمان» (مجلسی، ۱۴۴۰ق، ج ۷۹: ۱۳۷) در مقابل سختی‌ها شکیبایی و صبوری می‌کند و ناملایمات زندگی را به جان می‌خرد. نتیجه ضروری این رفتار استحکام بنیان خانواده خواهد بود.

هشتم) اصل باز نمود در فرزندان

نطفه، برآیند غذاهایی است که پدر و مادر مصرف می‌کنند، بنابراین درآمدهای حرام بر نسل انسان تأثیر منفی می‌گذارد. امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «كَسْبُ الْحَرَامِ يُبِينُ فِي الذَّرِيَّةِ؛ اثر درآمد حرام در فرزندان آدمی آشکار می‌شود». (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۱۲۴) اگر درآمد خانواده از راه‌های نامشروع تأمین شود، راه دخالت شیطان در تشکیل نطفه باز می‌شود.

از امام محمد باقر علیه السلام در مورد چگونگی شراکت شیطان در آیه «وَشَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ...»، پرسیده شد، فرمودند: «مَا كَانَ مِنْ مَالٍ حَرَامٍ فَهُوَ شَرِكُ الشَّيْطَانِ... وَ يَكُونُ مَعَ الرَّجُلِ حِينَ يَجَامِعُ فَيَكُونُ الْوَلَدُ مِنْ نُطْفَتِهِ وَ نُطْفَةِ الرَّجُلِ إِذَا كَانَ حَرَامًا: آنچه از مال حرام باشد شیطان در آن شریک است... وقتی که شخص با همسر خویش نزدیکی می‌کند شیطان با او همراهی می‌کند و اگر مال از حرام باشد، قسمتی از فرزند از نطفه شیطان و قسمتی از نطفه خود شخص خواهد بود». (علامه مجلسی، ۱۴۴۰ق، ج ۱۰۱: ۱۳۶)

بنابراین به تصریح روایات، شیطان در نطفه انسانی که معیارهای اسلامی را در کسب معاش رعایت نکند و روزی خود را از طریق حلال و مشروع به دست نیاورد، مشارکت می‌کند و فرزندی به بار خواهد آمد که تربیت او خیلی سخت و راه رسیدن به مدارج عالیه اخلاقی برایش طولانی خواهد بود. از طرفی گرایشش به محرّمات و گناه برای چنین شخصی بیشتر نیز می‌شود، این تأثیر تا حدی است که در بزرگسالی نیز نشانه‌هایی آشکار در رفتار و کردار این گونه افراد دیده می‌شود.

امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: کسی که پروایی ندارد چه بگوید یا درباره‌اش چه بگویند، شراکت شیطان است؛ و کسی که ابایی نداشته باشد از اینکه مردم او را در حال گناه ببینند، شراکت شیطان است؛ و کسی که غیبت برادر مؤمنش را بکند بدون آنکه بین آن‌ها نفرتی

وجود داشته باشد، شراکت شیطان است و کسی که دلباخته محبت حرام و شهوت زناست، شراکت شیطان است. (عروسی حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۳: ۱۸۳)

عالم بزرگ، مرحوم شیخ علی اکبر نهماوندی می‌گوید:

چون غذای حرام به شکم وارد شد، مصداق آیه «وَالَّذِي خَبثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكَدًا؛ از خبیث چیزی جز خبیث خارج نشود» می‌شود و مصداق آن در ضرب المثل‌ها این بیت است که «از کوزه همان تراود که در اوست...» و قوت یافتن و بسته شدن نطفه‌ای که با لقمه حرام بسته و رشد یافته، چیزی جز خبثت نمی‌باشد و چگونه می‌توان به چشم او امیدوار بود که به نامحرم نگاه نکند؟ و یا با زبان غیبت نکند؟ و این چنین است حال سایر اعضا به نسبت به معاصی که صادر شده از شخص. (نهماوندی، ۱۳۳۹: ۴۳۰)

عالم ربانی مرحوم ملا احمد نراقی در کتاب معراج السعاده می‌نویسد:

دلی که از لقمه حرام روییده باشد، کجا و قابلیت انوار عالم قدس کجا و نطفه‌ای که از مال حرام هم رسیده باشد، به مرتبه رفیع انس با پروردگار چه کار؟! چگونه پرتو عالم نور به دلی تابد که غذای حرام آن را تاریک کرده و کی پاکیزگی و صفا برای نفسی حاصل می‌شود که کثافات مال شبهه‌ناک آن را آلوده و چرک‌آلود نموده باشد. (نراقی، ۱۳۷۵: ۳۱۳)

حضرت آیت الله مظاهری نیز در مورد تأثیر غذا می‌فرمایند:

غذای حلال در آن وقت [انعقاد نطفه] تأثیر عجیبی روی بچه دارد، چنانچه غذای حرام در شقاوت اولاد تأثیر عجیبی دارد... غذای حرام، مال حرام، از هر آتشی بدتر است؛ اگر نطفه بچه منعقد شود از غذای حرام، رستگار شدن او کاری است بس مشکل. (مظاهری، ۱۳۷۸: ۴۳)

نهم) اصل حسن خلق در خانواده

بنیان خانواده بر پایه اخلاق حسنه بنا شده است، چون زندگی بر اساس احترام متقابل رشد و ترقی می‌کند که منشاء اخلاق حسنه، قوای روح نورانی است که

خداند می‌فرماید: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» اشارت بدان است و بر ترک آن آداب، غذای قوای حیوانی که متمر اخلاق ذمیمه و منتج احوال کریمه است، می‌گردد که «قَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا» عبارت از آن است؛ تا طلب حق به محافظت آن قیام نمایند و به مراعات آن به سرچشمه زندگانی که متمر حیات جاودانی است، رسند؛ ان شاء الله تعالی. (علاءالدوله سمنانی، ص ۷).

مراقبت نسبت به عدم آلودگی درآمد به مسائل شبهه‌ناک و کسب روزی حلال از جمله وظایف سرپرست خانواده است تا در پرتو آن بتوانند بر رشد و ارتقای اخلاق حسنه اعضای خانواده بیفزایند. پیامبر گرامی اسلام ﷺ در این باره می‌فرماید: «به دنبال روزی حلال رفتن، بر هر مرد و زن مسلمان لازم است؛ طَلَبَ الْحَلَالَ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسَلِمَةٍ». (مجلسی، ۱۴۴۰ق، ج ۱۰۳: ۹)

امیرالمؤمنین علیه السلام در روایتی فرمود: «به هوش باش! بر تو باد که روزی را از راه حلال به دست آوری و با اهل و عیال به نکویی رفتار کنی و در هر حال در ذکر و به یاد خدا باشی». (آمدی، ۱۴۱۰ق: ۷۹)

نکته جالب توجه در این روایت شریف، ترکیب کسب حلال، خوش اخلاقی با خانواده و یاد خدا در کنار یکدیگر است. این مسئله ذهن را به این سو رهنمود می‌کند که هرکدام از این گزاره‌ها وابسته به یکدیگرند؛ به این معنا که نیکویی با اهل منزل و تداوم یاد خدا، بستگی به کسب درآمد حلال دارد. قلبی که رشد یافته با روزی حلال باشد، طبیعتاً صفا و آرامش می‌یابد و این مسئله ناخداگاه بر خلق و خوی افراد اثر مثبت می‌گذارد.

امیرالمؤمنین علیه السلام در تأثیر معنوی رزق حلال بر روح و جان افراد فرموده است: «صفا و نورانیت قلب، نتیجه لقمه حلال است؛ ضِيَاءُ الْقَلْبِ مِنْ أَكْلِ الْحَلَالِ».

دهم) اصل پذیرش حق

کسب روزی حلال موجب تمکین در مقابل کلام حق و پند ناصحان، حرف‌شنوی می‌گردد و در مقابل، کارهای خرافی و بی‌منطق و سرپیچی از پذیرش سخن حق در احادیث اسلامی از خطوات شیطان ذکر شده است. در شریعت الهی تأکید بر کسب روزی حلال شده است که تأثیر زیادی در پذیرفتن حق دارد. در مقابل حرام خواری، بر عقاید، اخلاق و اعمال آدمی تأثیری بسیار زیانبار دارد و راه سعادت و خیر و فلاح را بر او می‌بندد و چنان او

را سرگرم دنیا و سرسپرده شیطان می‌کند که حتی حاضر نمی‌شود به سخنان حق که از سوی بهترین افراد ایراد می‌گردد، گوش فرا دهد، چنان که در روز عاشورا امام حسین علیه السلام خطاب به سپاه دشمن فرمود: شکم‌هایتان از حرام پر شده و بر دل‌هایتان مهر خورده است؛ دیگر حق را نمی‌پذیرید و به آن گوش نمی‌دهید.

نتایج پژوهش

تأکید و ضرورت کسب روزی حلال در تحکیم خانواده و مراقبت در آن به خاطر اثرات مثبت آن در روح و جسم انسان است که در محیط خانواده آشکار می‌گردد. مروری بر آیات و روایاتی که در حوزه کسب رزق و روزی حلال به طور صریح یا ضمنی وجود دارد، بیانگر این مطلب مهم است که کسب روزی حلال تأثیر مستقیم بر تحکیم بنیان خانواده دارد و موجب پیشگیری از فروپاشی و کاهش طلاق در جامعه می‌گردد. این نکته اساسی را می‌توان در این فرمایش امام رضا علیه السلام مشاهده کرد که با تأکید بر لزوم مراقبت بر کیفیت کسب درآمد، فرموده‌اند: «اتَّقِ فِي طَلَبِ الرِّزْقِ...؛ تقوا را در طلب روزی رعایت کن و حد اعتدال را در طلب آن پیشه کن و کسب خود را از آلوده شدن به حرام حفظ کن».(صدوق، ۱۴۰۴ق: ۲۵۱)

همچنین براین پژوهش را می‌توان در موارد ذیل تجمیع و تلخیص نمود:

۱. کسب روزی حلال موجب کمک در دینداری خواهد شد.
۲. شرافت بنیان خانواده با کسب روزی حلال، حفظ می‌شود.
۳. روزی حلال موجب عفاف در خانواده می‌شود.
۴. کسب روزی حلال موجب تعهد در خانواده می‌شود.
۵. کسب روزی حلال موجب اعتدال در خانواده می‌شود.
۶. کسب روزی حلال موجب قناعت در خانواده می‌شود.
۷. کسب روزی حلال موجب افزایش صبر در خانواده می‌شود.
۸. کسب روزی حلال در تربیت فرزندان نقش بسزایی دارد.
۹. کسب روزی حلال موجب حسن خلق در خانواده می‌شود.
۱۰. کسب روزی حلال انسان را حق‌پذیر می‌کند.

منابع و مأخذ:

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد (بی تا)، *النهاية في غريب الحديث و الاثر*، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
 - ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۸۲)، *تحف العقول*، ترجمه احمد جنتی، تهران: انتشارات امیر کبیر.
 - اکبری، محمود (۱۳۸۹)، *حلال و حرام*، قم: انتشارات فقیان.
 - آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ق)، *غرر الحکم و درر الکلم*، ترجمه هاشم رسولی محلاتی، ج ۱، تهران: دار الکتب الاسلامی.
 - حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق)، *وسائل الشیعه*، ج ۱۲، بیروت: دار احیاء تراث عربی.
 - خوانساری، جمال الدین، محمد بن حسین آقا جمال (۱۳۸۴)، *شرح غرر الحکم*، انتشارات دانشگاه تهران.
 - دهخدا، اکبر (۱۳۶۱)، *لغت نامه*، تهران، نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
 - سمنانی، علاءالدوله، احمد بن محمد (۱۳۸۳)، *مصنفات فارسی*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
 - قرشی، سید علی اکبر (۱۴۱۲ق)، *قاموس قرآن*، ج ۲، تهران: دار الکتب الاسلامیة.
 - شیخ صدوق (۱۴۰۴ق)، *من لا یحضره الفقیه*، قم: انتشارات اسلامی.
 - طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ق)، *تهذیب الاحکام*، تصحیح حسن الموسوی خراسان، تهران: دارالکتب الاسلامیة.
 - صدرالدین شیرازی (۱۳۸۳)، *شرح أصول الکافی* (صدرا)، محقق/مصحح: محمد خواجوی، ج ۱، چ ۱، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

- ابوجعفر علی محمد بن بابویه، [بی تا]، *فقه الرضا* علیه السلام، المؤتمر العالمی للامام الرضا علیه السلام، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- طباطبائی، محمدحسین (۱۳۷۳)، *المیزان*، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم و دفتر انتشارات اسلامی قم.
- طوسی، محمد حسن (۱۴۱۴ق)، *الامالی*، بیروت: دار الثقافة.
- عروسی حویزی، عبد علی (۱۴۱۵ق)، *تفسیر نور الثقلین*، ج ۳، قم.
- جعفری، محمد تقی (۱۳۹۴)، *شرح مثنوی*، تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار استاد علامه محمد تقی جعفری.
- فیض کاشانی، ملا محسن (۱۳۷۲)، *راه روشن*، ترجمه المحجة البيضاء، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- فیض کاشانی، ملا محسن (۱۳۹۲)، *المحجة البيضاء*، با مقدمه علی‌اکبر غفاری، قم: موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت علیهم السلام.
- قائمی امیری، علی (۱۳۹۱)، *خانواده در اسلام*، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷)، *اصول کافی*، ج ۲، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۴۰)، *بحار الانوار*، ج ۱۰۳، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- مجلسی، محمدباقر، [بی تا]، *حلیة المتقین*، تهران: انتشارات جاویدان.
- مظاهری، حسین (۱۳۸۷)، *تربیت فرزند از نظر اسلام*، قم: انتشارات ام ابیها.
- میبیدی، رشیدالدین (۱۳۶۳)، *کشف الاسرار*، تهران: امیرکبیر.
- نجاریان، فرزانه (۱۳۷۵)، *عوامل مؤثر بر کارایی خانواده*، پایان نامه ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی.
- نراقی، ملا احمد (۱۳۷۵)، *معراج السعاده*، تهران: انتشارات مطبوعاتی حسینی.

- نشوان بن سعید حمیری (۱۴۲۰ق)، *شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلوم*، بیروت، دار الفکر المعاصر.
- نهاوندی، علی اکبر (۱۳۳۹)، *خزینة الجواهر فی زینة المنابر*، تهران: انتشارات اسلامیة.
- نوری طبرسی، میرزا حسین (۱۳۸۲ق)، *مستدرک الوسائل*، ج ۱۷، تهران: نشر اسلامیة.

